

Harun Kuşlu. *Nasîruddin Tûsî'de Önermeler Mantığı*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2016. 210 sayfa. ISBN: 9786055245986.

Aytekin Özel*

Harun Kuşlu'nun on üçüncü yüzyılın büyük mantıkçısı ve bilim insanı Nasîruddin Tûsî (ö. 672/1274) hakkındaki kitabı; giriş, dört bölüm ve sonuç kısımlarından oluşuyor. Eser, konusunun tarihsel bir perspektifle incelendiği akıcı ve etkileyici bir üsluba sahiptir. Mantık disiplini söz konusu olduğunda bir metnin akıcı ve anlaşılır olması büyük bir değer ifade eder. Çünkü hem argüman halkalarını açıkça izlettirebilmek hem de dilde kapalılık bulunmaması metni yazan kişinin alanında yetenekli olduğunun göstergelerinden biri kabul edilir. Kitap, yazarın 2014'te Sakarya Üniversitesi'nde tamamladığı doktora tezinin gözden geçirilmiş hali olup¹ Arap harfleriyle yazılmış olan (Arapça, Farsça ve Osmanlı Türkçesinde) ve "Arapça mantık" olarak adlandırdığım telif edilmiş literatürün tarihine katkıda bulunmaktadır.

Bu çalışma Batı'daki Arapça mantık tarihi çalışmaları bakımından nereye oturduğu sorusu öne çıktığında Kuşlu'nun şu ifadelerine kulak verebiliriz: "Özelikle mantık söz konusu olduğunda gerek Türkçe gerek yabancı dillerde İbn Sînâ sonrası mantıkçıların teorilerine ilişkin çalışmalar oldukça azdır" (14). Yazar, Giriş ile "İbn Sînâ Sonrası Dönemde Mantıkla İlgili Gelişmeler ve Nasîruddin Tûsî" başlıklı birinci bölümde, kısmen de olsa, Batı'da Arapça Mantık üzerine araştırma yapan bir çizgiyi merkeze alarak bir bakış açısı geliştirmeye çalışmış ve bunda başarılı da olmuştur. Kuşlu, bir İbn Sînâ (ö. 428/1037) yorumcusu olan Fahreddin Râzî'nin (ö. 606/1210) yine İbn Sînâ'ya yönelik eleştirilerine yer vermiş, Tûsî'nin Râzî'ye yönelik yanıtlarını da Tony Street'in geliştirdiği yorum çerçevesinde anlamaya çalışmıştır. Bu anlama biçiminde Râzî ile Tûsî, İbn Sînâcı sistemi daraltarak veya genişleterek onaranlar ve dahi ilerletenler olarak kabul edilir. İkinci anlama biçimi ise Street'ten önce Nicholas Rescher tarafından geliştirilen yorumdur. Bu

* Doç. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi. İletişim: aozel17@yahoo.com

1 Harun Kuşlu, "Nasîruddin Tûsî'de Önermeler Mantığı," (Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2014).

yorum, İbn Sînâ, Râzî, Tûsî merkezli mantıksal tartışmaları *çatışan iki okul* olarak görür. Kuşlu, Street'in tarafındadır.

Street'in ve ona ilavelerle Kuşlu'nun ortaya koyduğu gerekçelerini güçlü argümanlar (35-36) olarak kabul etmekle birlikte şu kanaatimi belirtmeden geçemeyeceğim: Rescher, belli bir dönemden sonra Arapça mantık üzerine çalışmadı ve belki de hiç ilgilenmedi. Doktora tezimi yazarken kendisiyle elektronik posta yoluyla yazıştığımında bu durumunu belirterek beni Street'e yönlendirmişti ve Street'in yaklaşımlarını okuduğumda onun anlama biçiminin temelde Rescher'in yaklaşımları üzerinden kurulduğunu görmüştüm. Bu anekdotu şunun için aktardım: Arapça mantığın tarihini anlamada en iyi yöntemin Street'inki olduğu belirtilse de, yine de ben bunun erken bir karar olduğunu düşünüyorum. Zira hem saf bir mantıkçı hem de Arapça mantık tarihi yazarı olarak Rescher'in saf mantıkçılığı Street'inkinden daha güçlüdür. Dolayısıyla saf mantık bakış açısıyla ayrımları görmenin ve böylece Tûsî ile Râzî'yi *çatışan okullar* içerisinde konumlandırmanın da tutarlı bir tarafının olabileceğini düşünüyorum.

"Önermenin Tarifi ve Önerme Türleri" başlıklı ikinci bölüm, önermenin tarifi ve türlerine ayrılmıştır. Kullanılan kaynakların neredeyse tamamı Arapçadır. Bu bakımdan takip edilen Streetçi çizginin dışına mı çıkıldığı sorusu akla gelebilir. Hayır. Haklı olarak Kuşlu incelediği bölüm, önerme ve önermeler arası ilişkilerin konusunun temelini oluşturduğu için temel metinlere göre meseleyi incelemiştir. Buna göre Tûsî'nin nezdinde olumlu ve olumsuz olarak bir durumu haber veren her söz önermedir. Sözler lafızların birleşmesinden meydana gelmektedir. Lafızlar ise müfret ve bileşik olmak üzere ikiye ayrılmakta, bileşik lafızlara *söz* adı verilmektedir. Mantık açısından muteber olan bileşik sözler, takyidî ve haberî sözlerdir. Çünkü bu söz türleri bilimlere özgüdür. Zira bilimsel tanımlar takyidî sözlerden, bilimsel tasdikler ise haberî sözlerden (önermelerden) oluşur (63-64).

Yazar, önermeleri Tûsî merkezli olarak önce yüklemli ve şartlı diye iki türe, sonra şartlı önermeyi de bitişik şartlı ve ayrışık şartlı diye kısma bölerek daha da ayrıntılı bir şekilde incelemiştir (71-91). Yeri gelmişken Kuşlu'nun tarihi birikimini dikkate aldığımızda sehven olduğunu düşündüğümüz teknik bir bilgiyi tashih etmek istiyorum. Metinde, "şartlı önermeleri ilk kez kendilerinde gördüğümüz Stoacı mantıkçılar" (71) ifadesi kullanılmıştır. Buradaki "önermeler" yerine "kıyaslar/ çıkarımlar" gelmelidir. Aristoteles'in (ö. MÖ 322) şartlı önermelerden az da olsa *Birinci Analitikler*'inde bahsettiğini biliyoruz. Tam bir biçimsel yapı olarak şartlı kıyasları/çıkarımları ise ilk kez Stoacı mantıkçılarda görebiliyoruz.

Kuşlu, "Önermelerde Nitelik, Nicelik ve Modalite" başlıklı üçüncü ve "Önermelerin Çelişigi ve Döndürmesi" başlıklı dördüncü bölümleri, Arapça temel metinler,

Street ve onun çizgisinde yayın yapanlara referansla; ama kendi orijinal yorumlarını da ekleyerek ele almıştır. Bu bölümler, önermelerin niteliği, niceliği, modalitesi ve onlar arasındaki çelişiklik ve döndürme ilişkilerini konu edinmiştir. Nitelik bakımından önermeler ya olumlu ya da olumsuz; nicelik bakımından da tümel, tikel, tekil ve niceliği belirsiz olarak kısımlara ayrılmıştır. Yazara göre Tûsî, madde ile modalite arasındaki farkı şu şekilde ifade etmektedir: “Madde *nefsü’l-emr*deki nispettir, modalite ise önermenin yüklemine nispeti dikkate alındığında önermeden anlaşılan ve tasavvur edilen, (...) önermedeki ibarenin dile getirmiş olduğu bir şeydir” (108). Yazarın deyişiyle, Tûsî’nin ifadesinin son kısmından anlaşılacağı gibi, modalite önermede açıkça telaffuz edilen, yani modal işlemciler tarafından gösterilen bir şeydir. Madde, iki şey arasındaki ilişkinin kendi durumunu ifade ederken, modalite önermede zihni tasavvura göre ortaya çıkan ilişkiyi ifade etmektedir (108).

Modalite mantığın en zorlu konularından biridir. Latince de bir söz vardır: *De modalibus non gustabit asinus* (Bir ahmak modalite konusunu anlayamaz). Yazarın mükemmel bir şekilde incelediği başlık ise üçüncü bölümün ikinci alt-başlığı olan “Önermelerde Modalite” konusudur (106-147). Arapçası zaten karmaşık olan bir konuyu güçlü kavrayışı ve zihin berraklığıyla irdelemiş olan Kuşlu, böylece mantık alanındaki yeteneğini de bizlere göstermiştir.

Dördüncü bölümde Kuşlu, Street’in sembolleştirmelerini aynen aktararak ve yorumlarına bağlı kalarak modal önermelerdeki çelişki, karşıtlık ve döndürme konularını ayrıntılarıyla ele almıştır.

Yukarıda kitabın Batı’daki Arapça mantık tarihi çalışmaları bakımından nereye oturtulabileceğini belirtmiştik. Şimdi ise Türkiye’deki mantık çalışmalarının neresinde durduğunu açıklamak için birtakım tespitlerle başlamak istiyorum. 1970-2000 yılları arasında Türkiye’deki mantık çalışmalarını iki ana çizgi içerisinde ele alabiliriz:

Necati Öner Geleneği: Bu gelenek, daha çok İslam dünyasındaki geleneksel mantık konuları üzerinde yoğunlaşan, zaman zaman o konular paralelinde gelişen Batı’daki mantıkçıların görüşlerine de yer vererek, mantık, mantık tarihi ve mantık felsefesi çalışması yürütenlerden oluşur. Bu gelenek içerisinde 2000 yılına kadar doktorası mantık konusu olanlarını sayabiliriz: Abdülkuddüs Bingöl, Naci Bolay (ö. 2001), M. Tahir Yaren, İbrahim Emiroğlu, Ahmet Kayacık, İsmail Köz.

Teo Grünberg Geleneği: Bu gelenek Grünberg’in arkadaşları ve öğrencilerinden oluşur. Sembolik mantık ve sembolik mantık felsefesi çalışmaları sürdürmekte veya Grünberg çizgisinde dersler vermişler, vermeye devam etmektedirler. Bu isimler arasında şunları sayabiliriz: Hüseyin Batuhan, Cemal Yıldırım, Suvar Kösearif, Adnan Onart, Ahmet İnam, Erdinç Sayan, Samet Bağçe, David Grünberg, Zekiye Kutlusoy, İskender Taşdelen (doktorası 2005).

Bu iki geleneğin dışında 1980-2000 yılları arasında, bu geleneklerden bağımsız doğrudan mantık ya da onunla ilişkili olarak düşünebileceğimiz çerçevede çalışma yapanlar da olmuştur. Bu çerçevede Ahmet İnam'ın, Grünberg çizgisinde olmakla birlikte 1980'de tamamladığı "Edmund Husserl'de Mantığın Yeri" adlı doktora tezi ni zikredebiliriz.² Ayrıca Şafak Ural, Doğan Özlem, Dursun Murat Çüçen (ö. 1997), Abdülkadir Çüçen, Ali Karatay, Kutsi Kahveci, Hasan Bülent Gözkan ve Ahmet Ayyhan Çitil'in adlarını da bu bağlamda sayabiliriz.

Literatürle ilgili genel bir değerlendirme yapacak olursak İsmail Köz'ün sözlerine kulak verebiliriz: "Türkiye'de mantık çalışmalarını geleneğe bağlı mantık çalışmaları ve modern mantık araştırmaları şeklinde iki ana grupta toplayabiliriz." Modern mantığın yeni mantık olarak görülmesini anlayabiliyoruz. Ama ilginç olan şey, "geleneğe bağlı mantık çalışmalarının yeni mantık cereyanları içerisinde ele alınabilir" olmasıdır. "Çünkü Tanzimat'tan sonra, Batı'da meydana gelen modern mantık çalışmalarının Türk fikir hayatında görülmesine paralel olarak geleneksel mantık da yeni bir uyanış dönemine girmiştir."³ Dolayısıyla bu durum, özellikle Ahmed Cevdet Paşa'nın (ö. 1895) oğlu Ali Sedad (ö. 1900), İzmirli İsmail Hakkı (ö. 1946), Necati Öner ile birlikte, geleneksel ulemadan farklı bir tarzda mantık konularını ele almaya dönüşmüştür.

Türkiye'de sembolik mantığın araçlarını kullanarak geleneksel mantık konularını yorumlama çalışmasına girişenler de olmuştur. Bu konudaki ilk çalışma Grünberg ile Naci Bolay'ın birlikte sundukları bir tebliğle başlar.⁴ İkinci çalışmayı ise 1991 yılında neşrettiği makalesi ile Dursun Murat Çüçen yapmıştır.⁵ Çüçen, Jan Łukasiewicz'den (ö. 1956) hareketle denemesini yazmıştır. Aytekin Özel'in doktora tezi de sembolik mantığın araçlarını kullanarak İbn Sînâ'nın birleşmeli kıyas teorisini yorumlama çabasıdır.⁶ Bu çizgide son çalışma, 2015 yılında tamamlanan Samet Büyükkada'nın yüksek lisans tezidir.⁷

Grünberg ile Bolay'ın İbn Sînâ üzerine olan sunumu yukarıda adını zikrettiğimiz Rescher referanslıdır. Storrs McCall, Aristoteles üzerine yapılan mantıksal

2 Bu tezin genişletilerek kitaplaşmış hali için bkz. Ahmet İnam, *Edmund Husserl'de Mantık* (Ankara: Vadi Yayınları, 1995).

3 İsmail Köz, "Modern Türk Düşüncesinde Mantık Çalışmaları", *AÜİFD*. XLIII (2002): 136.

4 Naci Bolay ve Teo Grünberg, "İbn Sînâ'daki Modalitelerin Modern Mantık Açısından İncelenmesi", *Uluslararası İbn Sînâ Sempozyumu Bildirileri*, 17-20 Ağustos, Ankara 1983.

5 Dursun Murat Çüçen, "Tasimsal Mantığın Dört Değerli Mantıkla Temellendirilmesi Üzerine Bir Deneme", *Araştırma* XIII (1991).

6 Aytekin Özel, "İbn Sînâ'nın Birleşmeli Kıyas teorisi ve Sembolik Yorumu" (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2009).

7 Samet Büyükkada, "İbn Sînâ'da Şartlı Kıyaslar" (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, 2015).

yorumlar bakımından Rescher için şu tespitte bulunmaktadır: “Son zamanlarda modal kıyaslar üzerine en sempatik inceleme Rescher’inkidir. Bu yazar, modern sembolik mantığın metotlarını kullanarak Aristoteles’in sistemini yeniden yorumlamak amacıyla Becker ve Łukasiewicz’in teşebbüslerini tartışır ve “kesin başarısızlık” ile karşılarken tümünü tasvir eder. Rescher, kendisi bir sembolik mantıkçı olmasına rağmen, gelecekteki böyle teşebbüslerin aynı şekilde başarısız olmak zorunda olduğunu ima eder ve kendisinin kipli modlarla ilgili sezgisel olan ve formal olmayan yorumunu önerir. Ben Rescher’in, Aristoteles’in sisteminin daha önceki formel incelemelerinin başarısız olduğu fikrine katılıyorum.”⁸

Tüm bu bilgileri şunun için verdim: Mantık tarihi metinleri söz konusu olduğunda Kuşlu’nun Türkiye’deki yeri, sözünü ettiğimiz çizgilerle değil; Streetçi çizginin yorumunu esas alarak mantık tarihi çalışması yapma tavrıyla öne çıkıyor. O, Arapça mantık tarihinin gidişatını Streetçi çizgide anlayan ilk Türk mantık tarihçimizdir. Ama yine de bu tutumuyla o, Necati Öner geleneği içerisinde de değerlendirilebilir.

En başta söylemem gerekeni en sonda söyleyeceğim: Yazarın kitabın adını bu şekilde takdir etmesi herhangi bir fazlalık veya eksiklik içermeyen oldukça yerinde bir tespittir. Ama Türkçede “Önermeler Mantığı” ibaresi modern sembolik mantıktaki *propositional logic* ya da *connective logic* ibareleri için kullanılır. Bu bağlamda kitabın başlığı “Nasîruddin Tûsî’de Önermeler ve Onlar Arasındaki Mantıksal İlişkiler” olsaydı daha uygun olurdu.

8 Storrs McCall, *Aristotle’s Modal Syllogisms* (Amsterdam: North-Holland Publishing Company, 1963), 4-5.